

Urbanek, Bożena

Archiwalia grodzieńskie

Medycyna Nowożytna 5/1, 147-151

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z ARCHIWÓW I BIBLIOTEK

Bożena Urbanek

Archiwalia grodzieńskie

Grodno, przedwojenne miasto powiatowe woj. białostockiego, dziś w obrębie Białorusi, ma obecnie ponad 200 tys. mieszkańców¹. Należy do najstarszych grodów ruskich. Pierwsze wzmianki o nim pochodzą z 1128 roku. W wiekach XII-XIII było stolicą odrębnego księstwa, podbitego później przez Litwinów. W 1414 r. księstwo grodzieńskie przyłączone zostało do trockiego i od tego czasu do 1795 r. Grodno, w obrębie ziem polskich, było stolicą powiatu w woj. trockim. Stefan Batory, darząc to miejsce szczególnym przywiązaniem, wybudował tutaj Nowy Zamek, gdzie też w roku 1586 zakończył swoje życie². Dziś pamiątką po królu Stefanie jest nazwa ulicy znajdującej się opodal Starego i Nowego Zamku.

Jak wiadomo, Grodno było sceną szeregu zjazdów polskiej szlachty oraz od końca XVII w. Sejmów, w tym i niestety – rozbiorowego w 1793 r. Dwa lata później abdykował w tym mieście król Stanisław August. W latach 1801–1918 miasto stanowiło centrum guberni zaboru rosyjskiego oraz siedzibę jej urzędów, gdzie powstały dokumenty dotyczące wielu dziedzin życia społecznego oraz polityki, gospodarki, szkolnictwa a także i lecznictwa.

Obecnie akta grodzieńskie – zarówno rękopiśmienne jak i drukowane – przechowywane są głównie w dwóch państwowych archiwach: Państwowym Historycznym Archiwum Białorusi oraz w Państwowym Archiwum Obwodu Grodzieńskiego, zaś część zbiorów

¹ *Turystyka schema Grodna*, Grodno 1980.

² Tamże, *Wielka Ilustrowana Encyklopedia Gutenberga*, Kraków t. VI, . 17.

rów dotycząca zwłaszcza okresu okupacji, znajduje się w Nowym Zamku, gdzie również mieści się tzw. Dział Dawnej Książki..

Państwowe Historyczne Archiwum Białorusi zostało uruchomione w 1960 r. po przejęciu i reorganizacji polskich zasobów archiwalnych przez władze sowieckie. Gromadzi materiały archiwalne do 1917 r. Za czasów II Rzeczypospolitej w grodzieńskim Archiwum Historycznym przechowywano m.in. z czasów Stefana Batorego i Jana III opisy Zamku (Dokument nr 11234)³.

Materiały związane z tematyką XIX-wiecznej medycyny obecnie znajdują się w następujących zespołach akt.:

- Kancelarii gubernatora grodzieńskiego (zespół 1),
- Grodzieńskiego gubernatorskiego prawodawstwa (zespół 2),
- Komisji wojennej do spraw określenia sytuacji państwowej w latach 1863–1866 (zespół 3),
- Komisji gubernialnej do określenia „win” (sic) uczestników powstania listopadowego (zespół 4),
- Komisji do spraw konfiskaty mienia uczestników powstania z lat 1830–1831 (zespół 5)
- Opieki ziemskiej (zespół 7),
- Grodzieńskim gubernatorskim sądownictwie (zespół 18).

Zespół Kancelarii gubernatorstwa grodzieńskiego należy do najbogatszej objętościowo i różnorodnej pod względem treści grupy akt. Składa się z 58.451 dokumentów, wytworzonych w latach 1802–1917 w guberni oraz ziemstwach i kierowanych do kancelarii⁴. Dokumenty dotyczą w dość poważnej liczbie spraw lecznictwa, w tym stałych szpitali i lazaretów np. organizowanych w Kobryniu, Prużanach, Brześciu, podczas kampanii napoleońskiej, narodowych powstań – listopadowego, styczniowego. Znajdujemy w nich m.in. informacje o trudnościach związanych z zakładaniem lazaretów, aprowizacją, zaopatrzeniem medycznym (sygn. 1/3/1024). Dokumenty wskazują na ogromną urazowość występującą podczas toczonych walk a poważna liczba rannych po obydwu walczących stronach mówi o wielkości wysiłku i determinacji Polaków w walce o niepodległość. Dodatkowo dostarczają dość szczegółowych danych o rannych żołnierzach rosyjskich; znajdujemy tu ich personalia, przynależność frontową, wiadomości o miejscach potyczek i rodzajach odniesionych ran (sygn. 1/1/805).

Interesującymi wydają się także zachowane poświadczenia o akcji szczepień przeciw ospie prowadzonej przez lekarzy na tym

³ J. Jodkowski, *Pamiętki po Jagiellonach i Batorym w Grodnie*, „Echo Grodzieńskie”, 1920, nr 34, z 7 XI, s. 3.

⁴ Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Białorusi... w Grodnie. Przewodnik, Mińsk 1960, s. 1.

terenie w latach 1812–1815, wśród nich oświadczenia o ewentualnych powikłaniach czy zgonach, wydawane dla tzw. Komitetu Ospowego przez miejscowych dziedziców, wójtów i proboszczy. Pośród tych dokumentów znajdują się również tzw. odpowiedzi wymijające jak np. odpowiedź pochodząca z 1815 r. od proboszcza i dziekana lidzkiego, Wincentego O. Narbutta, który stwierdził brak możliwości zebrania wiadomości o skutkach zaszczepienia ospy u dzieci, zwłaszcza o śmiertelności wśród zaszczepionych „(...) jak też o innych chorobach (...) gdyż zmarli grzebani są nie zawsze na cmentarzu parafialnym ani też o tych faktach (rodziny – przyp. B.U.) nie informują”⁵.

Inne dokumenty obrazują stan opieki w tym kondycję kadr medycznych – lekarskich, i nie tylko; świadczą o niedostatku lekarzy, jaki wystąpił w początku XIX stulecia np. w powiecie brzeskim, o konieczności ubiegania się o stałą zgodę na przekraczanie granicy np. w lipcu 1808 r. dla doktora Jana Millera praktykującego stale w Terespolu⁶. Zachowały się wiele mówiące liczne listy dyrektora Imperatorskiego Instytutu Akuszerii w Białymstoku, J. Michelisa, zachęcające miejscowe dziewczęta i kobiety do podjęcia nauki w instytucie, które mogą np. świadczyć o braku zainteresowania władz gubernatorstwa i niższych szczebli urzędniczych kształceniem położnych. J. Michelis pisze w nich: „(...) Prośby były powtarzane wielokrotnie, ale przez 6 lat nie zgłoszono żadnej kobiety z całej Guberni Grodzieńskiej do nauki. W obrębie guberni brak wykształconych akuszerok, a rodzące są powierzane ślepemu trafowi”⁷.

Zachowane w tym zespole raporty, sprawozdania, aczkolwiek nie zawsze do władz systematycznie przekazywane, ukazują obraz panujących chorób – epidemii, z uwzględnieniem sposobów ich zwalczania (sygn. 1/1/805), dają wgląd w obowiązującą terminologię, w tym dotyczącą psychicznie chorych dzieląc ich na tzw. psychicznych i wariatów (1 poł. XIX w.) (sygn. 1/1/41).

Archiwalia Kancelarii gubernatorstwa zawierają dane od początku XIX w. aż do 1917 r. o obrocie leków, ich cenach i magazynowaniu. Ponadto zawierają przepisy o zasadach zakładania aptek na tym terenie (sygn. 1/1/805).

Zespół Grodzieńskiego gubernatorskiego prawodawstwa obejmuje dokumentację z lat 1802–1916 dotyczącą ówczesnie istniejących zawodów, dochodów, spraw policyjnych i politycz-

⁵ CPHAB, sygn. 1/1/662, k. 5.

⁶ CPHAB, sygn. 1/1/133, k. 1.

⁷ CPHAB, sygn. 1/1/805, k. 51, 52, 52a.

nych, dobroczynności, w tym i szpitalnictwa, łącznie 78.980 akt⁸.

Zespół Komisji wojennej z lat 1863–1866 zawiera dokumentację 54 jednostek z czasów powstania styczniowego, w tym raporty wytworzone przez ówczesną służbę bezpieczeństwa⁹.

Zespół Komisji gubernialnej dla określenia „win” uczestników powstania listopadowego działającej do 1834 r. liczy 418 akt¹⁰.

Zespół Komisji do spraw konfiskaty mienia uczestników powstania listopadowego funkcjonującej do 28 lutego 1844 r. zawiera 65 akt¹¹.

Zespół Opieki ziemskiej liczy ponad 1.000 akt, dokumentacji dotyczącej lat 1837–1917 z terenów Wileńszczyzny, Lidy, Słonim, Oszmiany¹².

Zespół Grodzieńskiego gubernatorskiego sądownictwa to obfite akta z lat 1837–1917. Oprócz danych o wywózkach więźniów na Sybir zawiera szereg rozporządzeń, w tym i dotyczących spraw sanitarnych.

Ponadto **w zespole nr 10** przechowywana jest dokumentacja dotycząca Czerwonego Krzyża.

W Państwowym Archiwum Obwodu Grodzieńskiego znajdują się materiały dotyczące tzw. Zachodniej Białorusi: woj. nowogródzkiego, poleskiego z Pilskiem i terenem Brześcia, z okresu od 1919 do 1939 r. Prócz tego zgromadzone są polonika z czasów od 1944 do 1954 r. Łącznie – około 3 tysiące teczek akt, w tym 542 tajnych.

Najbogatszymi objętościowo jest dokumentacja zespołu nr 551 – dotycząca województwa nowogródzkiego, oraz zespołu nr 111 – Polskiego Czerwonego Krzyża.

Zespół województwa nowogródzkiego grupuje materiały ukazujące stan opieki medycznej oraz funkcjonowanie organów władzy, zrzeczeń i innych instytucji odpowiedzialnych za tę opiekę, tj. sprawozdania, wykazy, raporty, korespondencję z lat 1920–1939 Wydziału Szpitalnictwa, Wydziału Pracy i Opieki Społecznej, Wojskowej Komisji Medycznej oraz różnych placówek leczniczych¹³.

Sz szczególnie interesujące są sprawozdania z lat 20-tych XX wieku, obrazujące poziom szpitalnictwa na terenie ówczesnego wo-

⁸ Centralne..., s. 2.

⁹ Tamże, s. 3.

¹⁰ Tamże, s. 4.

¹¹ Tamże, s. 5.

¹² Tamże, s. 7.

¹³ Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego. Kartoteka – spis akt, Przewodnik (maszynopis).

jewództwa oraz dane o wielkości i wyposażeniu, liczbie łóżek, ruchu chorych, przeciętnym czasie leczenia i śmiertelności. Ponadto wykazy chorób panujących na tym terenie, w tym chorób społecznych i zakaźnych, zapadalność na nie i ówczesna nomenklatura. Prócz tego zagadnienia związane z profilaktyką zdrowotną, w tym higieną komunalną i szkolną. Dość bogata jest dokumentacja dotycząca uprawnień zdrowotnych i zaopatrzenia emerytalnego funkcjonariuszy państwowych, wojska. Stosunkowo skromniejsze są świadectwa zatrudniania personelu leczniczego, zwłaszcza osób zajmujących wyższe stanowiska w hierarchii np. wydziałów, dyrekcji szpitali itp.

Natomiast w **zbiorze źródeł Polskiego Czerwonego Krzyża** zachowała się w miarę kompletna dokumentacja, z końca lat 30-tych XX w., związana z przygotowaniem na tym terenie polskich sił i środków na czas wojny.

Przy archiwum znajduje się **biblioteka druków zwartych** wydanych przez urząd wojewódzki II RP, w tym analizy – np. opracowanie zagadnienia polskiego stanu posiadania w województwie nowogrodzkim (Nowogródek 1939), a także sprawozdania – np. Sprawozdania Wojewody Białostockiego z lat 1931–1937 i inne.

W dziale Rzadkiej Książki w Nowym Zamku przechowywane są XVIII i XIX-wieczne publikacje m.in. z zakresu medycyny. Ponadto znajduje się tam część dokumentacji dotycząca służb sanitarnych z okresu okupacji, w tym polskiego podziemia. Materiały te pochodzą ze zbiorów NKWD i są jak na razie ciągle niedostępne.

Warto wspomnieć, iż działa w Grodnie Towarzystwo Historii Medycyny i Farmacji, którego siedziba mieści się w XVI-wiecznej aptece w zabudowaniach farnych, gdzie również znajduje się muzeum założone z inicjatywy członków Towarzystwa. Kustoszem, a zarazem czynnym członkiem jest lekarz Fiodor Ignatowicz.

Życzliwość pracowników grodzieńskich archiwów i chęć udzielania rad oraz pomocy w dotarciu do potrzebnych materiałów umożliwiają efektywną pracę naukową.